

УДК 811  
ББК 81.2-2

**КАТЕГОРИЯИ ҲУДУДИ ПЕР-  
ФЕКТИ ДАР ЗАБОНҲОИ МУОСИ-  
РИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

*Исматуллоев Ҳусейнбой Очилевич, докто-  
ранти (PhD) кафедраи тарҷума ва грамма-  
тикаи забони англисии МДТ «ДДХ ба номи  
акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд)*

**КАТЕГОРИЯ ПЕРФЕКТА В  
СОВРЕМЕННЫХ АНГЛИЙСКОМ И  
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

*Исматуллоев Ҳусейнбой Очилевич, докто-  
рант (PhD) кафедры перевода и грамматики  
английского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Га-  
фурова» (Таджикистан, Худжанд)*

**PERFECT TENSES IN MODERN  
ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES**

*Ismatulloev Husenboy Ochilovich, a second year  
doctoral student (PhD) of the Translation and Eng-  
lish Grammar Department, KhSU named after  
acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)  
E-MAIL: hismatulloh@mail.ru*

**Калидвожаҳо:** феъл, категорияи феъл, категорияи ҳудуд, шаклҳои перфектӣ, катего-  
рияи нисбияти замонӣ, амалҳои пайдарпай, амали ҳамзамон, амали пешомад (қаблӣ)

Мақолаи мазкур оид ба ифодаи категорияи ҳудуди перфектӣ дар забонҳои муосири англисӣ ва тоҷикӣ баҳшида шудааст. Аз рӯи маънои ҳудуди худ ин шаклҳои феълии ду забон ба амали анҷомёта далолат мекунанд. Ин шаклҳо аз лиҳози категорияи ҳудуд тазодди худро доранд, ки амали қаблӣ баанҷомрасида ё давомдорро зикр менамоянд. Дар системаи феъли забони тоҷикӣ категорияи грамматикӣ алоҳида ҷудо карда нашудааст, ҳарчанд ки ба дараҷае онҳо мавҷуданд, ки аз мисолҳои таҳлилгардидаи мақола аён мегардад. Қайд карда шудааст, ки барои изҳори маънои шакли перфекти давомдор дар забони тоҷикӣ шаклҳои махсус вуҷуд надоранд. Ин шакл ба воситаи шакли давомдори сигаи нақлӣ, сигаи хабарӣ ва ба тарзи лексикӣ иброз мешавад.

**Ключевые слова:** глагол, категория глагола, категория вида, перфектные формы, катего-  
рия временной отнесенности, одновременные действия, предшествующие действия

Рассмотрено выражение категории перфекта в современных английском и таджикском языках. Две названные видовые формы в изучаемых языках чаще указывают на совершенные действия в соответствии с их значением. Эти формы имеют собственную оппозицию в соответствии с категорией вида, что указывает на завершённые или продолжающиеся действия. В таджикской языковой системе нет такой грамматической категории, хотя в некоторой степени её можно обнаружить в приведённых в исследовании примерах. Отмечается, что в таджикском языке нет особой формы для выражения формы продолжительного перфекта. Данная форма выражается посредством формы повествовательного наклонения (сигаи накли), изъявительного наклонения, другими лексическими средствами.

---

**Keywords:** *verb, the category of verb, the category of aspect, perfect tense, perfect forms, tense form, the category of time relation, simultaneous actions, preceding action*

*The article dwells on perfect tenses of the verb in Modern English and Tajik languages. These two aspectual forms existing in the studied languages indicate to terminated actions in accordance with their meaning. The forms in question have their own opposition in compliance with the category of aspect pointing to an action either accomplished or continuing. In the system of the Tajik language there is no such grammatical category though its approximate patterns can be observed to some extent in a number of certain examples. It is underscored that in the Tajik language there is no special form for expressing continuous perfect inherent in the English language. The form in question is expressed by means of that one natural for narrative mood (sigai nakli), indicative mood and other lexical media.*

Ба хусусиятҳои фарқкунандаи шаклҳои перфектии феъл ва шаклҳои категориалии ҳудуд ва замон аксари забоншиносон эътибори хосса додаанд. Ба ақидаи А.И.Смирнитский перфект категорияи махсуси грамматикиро (вобаста ба ҳудуд ва замон) ифода менамояд, ки онро категорияи нисбияти замонӣ меноманд [11, с.135]. Забоншиносон Л.С.Бархударов, Д.А. Штелинг [13, с.8] ва дигарон низ ин ақидаро тарафдорӣ кардаанд.

Забоншинос Е.Н.Аксютин ба хусусияти дар боло қайдгардидаи шаклҳои перфектии феъл ҳамфикрӣ баён намуда, қайд менамояд, ки онҳо на танҳо нисбияти замониноиро ифода мекунанд, балки нисбияти бевосита ё нисбияти перфектиро низ ифода мекунанд [1, с.98]. Забоншиносон В.С.Хаймович ва Б.И.Роговская ба ҷои категорияи нисбияти замонӣ, категорияи тартибро пешниҳод намудаанд [16, с.19]. Азбаски ба мансубияти категориалии ҳудуди перфектӣ ақидаи ягона вучуд надорад, маъноии асосии грамматикии чунин шаклҳо ба таври гуногун муайян карда шудаанд. Аксари нахвиён нодуруст будани ин ақидахоро таъкид карда, мазмуни ҳудуди перфекти ҳозира ва гузаштаро бо ҳам мувофиқ меҳисобанд, гарчанде хусусиятҳои гуногуни истифодаи маъноҳои шаклҳои мазкур вучуд доранд.

Бисёре аз забоншиносон шаклҳои перфектиро чун шаклҳои замониноии нисбӣ қаламдод мекунанд. Ҳ.Суит қайд мекунад, ки маъноии асосии замониноии перфект – пеш аз ягон амал ба вуқӯъ пайвастанӣ дигар амал, яъне амали гузашта мебошад [18, с.92]. Чунин ақидаро забоншиносон М.А.Брайнт [14, с.57], Ҳ.А.Поустма [17, с.89] ва дигарон ҷонибдорӣ менамоянд. Аз ин лиҳоз, Г.М.Райхел дуруст қайд менамояд, ки амали пеш аз амали дигар ба вуқӯъ пайваста, яъне аз се маъноии категорияи тартиби иҷрошавии амал, яъне амали пешомад, амали ҳамзамон ва амали ояндаро ифода мекунад ва категорияи тартиби иҷрошавии амал бошад, бо категорияи замон алоқамандӣ надорад. Нисбияти замон ва замон ҳар ду як маънооро надоранд ва набояд қабليات (амали пеш аз амали дигар ба вуқӯъ омада)-ро маъноии замонӣ ҳисобид, зеро қабليات маъноии он мебошад. Г.М.Райхел шакли Present Perfect – ро аз назар мегузаронад ва маъноии пеш аз як амал ба вуқӯъ омадани амали дигарро омӯхта, қайд мекунад, ки шакли мазкур (Present Perfect) маъноҳои амали паёпай ва амали баанҷомрасидаро дорад [8, с.36].

Оид ба категорияи ҳудудҳои перфектӣ дар забони тоҷикӣ низ якҷанд корҳои илмӣ таълиф шудааст, ки дар онҳо фикрҳои мухталиф доир ба муайян намудани моҳияти ҳудудҳои перфекти забони тоҷикӣ дар муносибат бо роҳҳои ифода ба назар

мерасанд. Шаклҳои перфектӣ низ аз тарафи наҳвиёни тоҷик мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд. Онҳо шакли алоқаи пайдарпайии шакли перфекти (хондаам, мехондаам, хонда будаам, хонда истода будаам)- ро ҳамчун замони гузаштаи мутлақ, аммо шакли перфекти гузаштаи забони англисиро шакли **замони гузаштаи дур** меҳисобанд, ки дар натиҷа робитаи мавҷуда байни перфектҳои гузаштаву ҳозира инкор мегардад [4, с.70].

Забоншиносон Н.Березин шакли перфекти ҳозираро замони гузаштаи номуайян зикр менамояд; хусусиятҳои асосии онро чун ифодаи таъсири номуайян бидуни мафҳуми замони муайян, вале шакли перфекти гузаштаро –замони гузаштаи дур; хусусиятҳои асосии онҳоро чун ифодаи таъсири амали бавуқӯъпайваста ва ё ин ё он таъсир ба гузашта муайян менамояд [3, с.180-181].

Забоншинос О.А. Сухарева замони перфекти ҳозираро замони гузаштаву ҳозира номбар мекунад, ки он на ба таъсири амал, балки ба натиҷаи он, вазъияти давомнокии он ишора менамояд [12, с.30]. Ақидаҳои болоиро Ш. Рустамов таҳлил намуда, ӯ низ замони перфекти ҳозираро “замони гузаштаву ҳозира”, перфекти гузаштаро замони “гузаштаи дур” меҳисобад [10, с.14].

Оид ба таърифи дурусти ҳудуди перфект дар забони тоҷикӣ метавон ақидаи забоншинос Н.Маъсумиро овард, ки чунин қайд менамояд: “Феъли гузаштаи дур амали гузаштаро ифода мекунад, ки фосилаи замонаш мутлақо ё нисбатан дур мебошад. Ин маъно гоҳо аз мазмуни умумии сухан (матн) баъзан аз калимаҳо, ибораҳои алоҳида фаҳмида мешавад [6, с.255].

Модарам як чуволча мавиз хушконида **монда буд** (19, с.129). Он вақт муборизаи синфӣи зидди кулакҳо дар кишлоқ ба авҷаш **расида буд** (22, с.112) .

Забоншиноси мазкур ҳудуди перфекти гузаштаро дар забони тоҷикӣ **замони гузаштаи дури нақлӣ** номида, чунин таърифро пешниҳод кардааст, ки ин ақидаро мо низ ҷонибдорӣ мекунем: “Замони гузаштаи дури нақлӣ аз феълӣ ҳол (сифати феълии замони гузашта ба суфiksi –а) ва шакли нақлии феъли “будан” сохта шуда, монанди замони гузаштаи дур амалеро ифода менамояд, ки пеш аз рӯй додани амали дигар воқеъ шуда анҷом ёфтааст ва натиҷааш низ аён аст. Ин шакл ҳам дар шакли мазмуни сухани дигарон ва ҳам дар хулосабарории мантиқӣ қор фармуда мешавад” [6, с.259]. Барои тасдиқи гуфтаҳои болоӣ ба мисолҳо мурочиат мекунем:

Падарам хатту савод дошта, дар вақтҳои ҷавониаиш чанд сол дар мадрасаҳои Бухоро истиқомат **карда будааст**. Мадрасаи Олимҷон дар аввал мадраса бино карда **нашуда будааст** (22, с.17)

Забоншинос Б.Н.Ниёзмӯхаммадов замони перфекти ҳозираро замони гузаштаи одии номуайян ва дар тадқиқоти минбаъдааш ба монанди дигар забоншиносон замони гузаштаи номуайян, замони перфекти гузаштаро “замони гузаштаи дур” [6, с.193] зикр кардааст.

Муҳаққиқ А.З.Розенфелд замони перфекти ҳозираро гузаштаи одӣ номида қайд менамояд, ки аз рӯи хусусиятҳои натиҷавӣ ин замон метавонад хосияти бо тартиб иҷро гардидани амалро ифода намуда натиҷаи хулосаҳои мантиқиро муайян менамояд. Ӯ замони перфекти гузаштаро чун амали гузаштаи дур номидааст [9, с.42-45]. Тафсири ин шакли замони дар «Грамматикаи забони тоҷикӣ» инъикоси худро ёфтааст [4, 134-137].

Хусусияти асосии замони перфекти ҳозира дар таъсири натиҷавӣ, замони перфекти гузашта дар таъсири гузашта мавҷуд мебошад.

Забоншиносони тоҷик шаклҳои перфектро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунанд:

- а) шакли «**мехондааст**» аксар шакли перфекти давомдор;
- б) шакли «**хонда будааст**» шакли перфекти гузаштаи дур;
- в) шакли «**хонда истода будааст**» шакли муайяни перфект;

Забоншинос Ҳ. Суит қайд менамояд, ки маънои амали баанҷомрасида ба ҳуди шаклҳои перфектӣ хос набуда, балки аз контекст ва аз маънои луғавии феъл сарчашма мегирад. Ба ақидаи ӯ лаҳзаи баанҷомрасида бо лаҳзае, ки дар маълумот дода шудааст ё ин ки дар замони Past Perfect бо ягон замон дар гузашта бо ҳам муносибат пайдо мекунанд, шабоҳат дорад [18, с.56-58].

Ба ақидаи И.П.Иванова дар баъзе ҳолатҳо маънои натиҷавии перфект мушоҳида карда мешавад, яъне маънои вазъияти нав – чун натиҷаи амали ба вуқӯ овардашуда ба амал омадааст. Бинобар ин, ӯ маънои асосии перфектро натиҷавӣ намехисобад. Маънои асосии перфектро забоншинос ҳамчун амали ҷудогонаи то лаҳзаи нутқ иҷрошуда муайян менамояд, ё ин ки маънои амали иҷрошуда, амали пуррагардидае, ки охири он ба ягон марҳилаи муайян ҷудо карда нашудааст ва дар шакли умум омӯхта мешавад [5, с.15].

Забоншинос А.И.Смирнитский ба нахвиёни дар боло зикршуда, ки шаклҳои перфектиро ҳамчун шаклҳои замонӣ ба маънои замони гузашта маънидод мекунанд пайравӣ намуда, қайд менамояд, ки “шаклҳои перфектӣ нисбат ба баъзе лаҳза ё марҳилаи замон, ки дар назар дошта шудааст ё дар бораи он сухан меравад, маънои замони гузаштаре мефаҳмонад” [11, с.301]. Ӯ худ маъноҳои байни категорияи нисбияти замони бо категорияи ҳудуд ва замон як мешуморад, ки ин ақида хилофи ҷудо кардани категорияи грамматикӣ ва махсус чун категорияи нисбияти замонӣ мебошад.

Забоншиносон Л.С.Бархурдаров, Д.А.Штелинг, И.Б.Хлебникова, К.В.Авдеев ва дигарон низ шаклҳои перфектиро ба категорияи нисбияти замонӣ мувофиқ мешуморанд [2, с.23]. Забоншинос И.Б.Хлебникова собит менамояд, ки “шаклҳои перфектии феълҳои забони англисӣ аз ҷиҳати маъно духӯраанд: амале, ки пеш аз амали дигар ба вуқӯ мепайвандад, яъне замони перфекти ҳозира ва амале, ки бо амали дигар дар як замон ба вуқӯ мепайвандад, амали ҳамзамон аст. Ин тазоди асосии категорияи нисбияти замони ташкил менамояд. Чӣ хеле ки зикр шуда буд, тазоди духӯра дар низомии забон яке аз намудҳои алоқаро ташкил медиҳад ва тафовут байни муносибатҳои номуайяни ва перфектӣ, ки аз ҳисоби амали қаблӣ ё набудани он амал, ё худ аз муносибати амал ба ҷараёнёбии дохилии он асос меёбад. Шаклҳои перфектӣ метавонанд ҳам маънои муносибатҳои замони нисбӣ ва ҳам мутлақро ифода намоянд.

Гурӯҳи дигари нахвиён ақидаҳои забоншинос А.И.Смирнитскийро тарафдорӣ намуда, таърифи дигари перфектро пешниҳод мекунанд. Забоншинос Е.Н.Аксютин дар мақолаи худ “Системаи ягонаи феъл” шабоҳати хусусияти системаи феълро дар забони муосири англисӣ қайд менамояд ва ҳамзамон ӯ ба ҷои таърифи маъмули шаклҳои перфектӣ чун категорияи нисбияти замонӣ, ки аз тарафи профессор А.И.Смирнитский пешниҳод шудааст, таърифи худро манзур мекунанд. Ба ақидаи ӯ: “Категорияи нисбият ба иҷро расидани як амал нисбат ба лаҳзаи дигар ё нисбат ба амали дигарро нишон медиҳад” ва ӯ ду шакли нисбиятро ҷудо менамояд: нисбияти бевосита (Immediate Correlation) ва нисбияти перфектии муқобил (Perfect Correlation) [11, с.13]. Ин ақидаҳо забоншинос Б.А.Илиш дар асари худ “Соҳти забони муосири

англисӣ” чонибдорӣ намуда, ба ҷои истилоҳи “бевосита” “(Immediate) истилоҳи “ғай-риперфект” (Non Perfect) – ро пешниҳод менамояд [15, с.99].

Аз таҳлили ақоиди дар боло зикршуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки амалҳои феълӣ дар шаклҳои перфектӣ ҳаракатро ифода менамоянд, ки то лаҳзаи нутқ ба анҷом расидааст. Онро дар забони тоҷикӣ бо истилоҳи “замони гузаштаи мутлақ” ифода кардаанд. Барои исботи гуфтаҳои болоӣ ба мисолҳо муроҷиат мекунем:

Quality **has vanished** from the aims of the book business and quantity **has taken** its place (2.7.). It took me some time to realize that he **had** completely **forgotten** the dollar (2.1.) Jack, oh, before the end of the week I shall have got rid of him. I’ll say he died in Paris of apoplexy (24, с.29).

Мусаллам аст, ки хусусиятҳои асосии перфект дар сифати хабарӣ на ҳама вақт бо ҳаракати натиҷавӣ, яъне вазъияти нави объект, субъект ва ҳодиса робита дорад. Маъмулан, натиҷа на аз шаклҳои перфект сарчашма мегирад, балки пеш аз ҳама, бо маънои ҳуди феъл мувофиқ меояд ё аз вазъият ва контекст вобаста мебошад.

Масалан: «Ман дар Самарқанд калон **шудаам**» (21, с.49); «Ман ба Ҳукумати Шӯро душманӣ **накардаам**» (19, с.371); «Ин ҷавон бародари ҳамон духтар аст, ки Чамилаи моро ба духтарӣ **гирифтааст**» (22, с.215).

Дар ҳамаи мисолҳои овардашуда шакли асосиро ҳаракат ифода мекунад, ки он дар лаҳзаи ахбор сурат гирифтааст, яъне дар вазъияти комил иҷро шудаву қарор мегирад. Алоқии лаҳзаи амал бо лаҳзаи нутқ бо воқидҳои зарфӣ ё бидуни онҳо ифода мегарданд:

“I’ve **never seen** you before in my life” (23, с.47). **Have you ever heard** of the Siberian wolves? (23, с.86). She began to think of all that had happened during the day (25, с.197).

Хусусияти асосии лаҳзаи вақт ба ғайр аз ифодаи маъноӣ замони метавонад дигар маънохоро ба вучуд орад, ки тартиби иҷрошавии амалро ифода менамояд. Ин хусусиятро дар ҳудуди перфект мушоҳида кардан мумкин аст, ки амалҳо дар лаҳзаҳои гуногуни вақт марҳила ба марҳила иҷро мегарданд.

Чандин вақт ин тараф, ки харбуза нахӯрдаӣ, даҳонат маззафаҳмиро гум **кардааст**, -гуфт Валӣ малулу маҳзунона (22, с.65). Хушкӣ ва қаҳтии ду соли пай дар пай ба кӯхистони Ҳисору Кӯлоб рӯй оварда, ҳатто кӯдакони хурдсолро ҳам алафшинос **кардааст** (21, с.63). Зейб бошад, ҳоло Одил Сарқорро надидааст, аз ӯ аризаро **нагирифтааст**, чӣ тавр шуд, ки фармон аллакай тайёр (21, с.70).

Лаҳзаи вақт, ки дар он амал ба вуқӯъ пайваستاаст ва ба ҳудуди худ расидааст, якчанд ҳел мешавад. Мисол:

I’ve **just left** the Prime Minister you are to have vacant seat in the Cabinet (25, с.18). I was four years old when that was locked Barbara. It’s **never been opened** since (23, с.290). He **had just installed** a new American lift at Head Office (24, с.55). The early years of their marriage had been happy enough. At that time, he and Nan had talked about nothing but themselves (25, с.63)

Чунон ки мебинем хусусияти ҳаракати натиҷа на дар ҳуди шакли феъл шароит фароҳам овардааст, балки бо маъноӣ лексикӣ феъл ё вазъияту контекст сурат мегирад. Гарчанде ки мисолҳои овардашуда, ба назари аввал ба ҳудуд вобаста набошад ҳам, лекин гӯянда на ба чунин ҳолат, балки ба лаҳзаи алоҳидаи он чун натиҷаи ҳудуд, инчунин ба анҷом расидан ва яқлуктии он амал диққати қасро ҷалб мекунонад. Дар забони тоҷикӣ шакли ҳудуди перфект мавҷуд аст ва маъноӣ асосии он чун амали ба-

анҷомрасида ва том мебошад. Намуди шакли перфект дар сиғаи хабарӣ бояд аз шаклҳои сиғаи феъли нақлӣ алоҳида баррасӣ гардад.

Аз таҳлили боло чунин хулосаҳо бармеояд:

1) Ҳудуди перфектӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо услуби аналитикӣ таркиб меёбад: дар забони англисӣ – бо сифати феълии II ва феъли ёвари «to have», дар забони тоҷикӣ низ бо сифати феълии замони гузашта ва феъли ёвари «будан» (ҳаст) дар шаклҳои тасрифшаванда ифода карда мешавад.

Маъноӣ асосии грамматикӣ ҳудуди перфект чун дар забони англисӣ ва дар забони тоҷикӣ низ ин ифодаи амале мебошад, ки дар ҳудуди муайяни вақт воқеъ шудааст ва амалу ҳолати яққаратаи баанҷомрасида мебошад.

Ҷонишини шумо нағз ғайрат **кардаанд** (20, с.723).

2) Вобаста аз контекст, ҳолат ва ифодаҳои адвербиалие, ки бо онҳо ҳудуди перфект истифода мешаванд, маъноӣ натиҷавӣ, алоқаи паёпайӣ байни амалҳо ва амали қаблятро ифода менамоянд.

3) Дар забонҳои муқоисашаванда ҳудуди перфект баъзан бо мазмуни муайяни вақт ифода меёбад.

4) Шакли ҳудуди перфектии забони англисӣ бо ду шакли фарқкунанда бо забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад, ки ба сиғаҳои гуногун дохил мешавад: агар дар забони англисӣ ҳосияти амал ду хел бошад, «худудӣ» ва «нақлӣ» амал бо як шакл иброз карда мешавад ва дар забони тоҷикӣ бошад, он бо феълҳои гузаштаи наздик ва нақлӣ ифода меёбад.

5) Мазмуни ҳудуди мутлақ дар забони тоҷикӣ назар ба забони англисӣ бо ду шакли замони баён мешаванд: замони ҳозира ва гузашта, дар ҳолате ки дар забони англисӣ шакли перфекти давомдор низ мавҷуд бошад. Маъноӣ мазкур дар забони тоҷикӣ асосан бо ҳолатҳои лексикӣ баён мешавад.

Ҳамин тавр, аз фикрҳои дар боло қайдгардида бармеояд, ки истифодаи шаклҳои ҳудуди перфектӣ дар забонҳои муқоисашаванда бисёр монандӣ доранд, лекин истифодаи ин шаклҳо дар забони англисӣ назар ба забони тоҷикӣ васеътар мебошад. Ин шаҳодат аз он медахад, ки дар забони тоҷикӣ ин амали замони аз шаклҳои сиғаи хабарӣ охиста-охиста ба шаклҳои сиғаи алоҳида гузашт, ки бештар аз маъноӣ яққаратаи шаклҳои ҳудуди мутлақи давомдори забони англисӣ бармеояд.

Барои ихтисос маъноӣ шакли перфекти давомдор дар забони тоҷикӣ шаклҳои махсус вучуд надоранд. Ин шакл бо воситаи шакли давомдори сиғаи нақлӣ, сиғаи хабарӣ ва тарзи лексикӣ, бо роҳи феълҳои мураккаби мувофиқоянда бо шакли намуни мутлақ иброз мешавад.

Чунон ки маълум аст, дар забони англисӣ шакли “Past Perfect” низ мавҷуд буда, дар забони тоҷикӣ “замони гузаштаи дур”-ро ифода мекунад. Ин шакл низ амалро иброз медорад, ки қабл аз ягон лаҳзаи гузашта оғоз гардидааст ва то он лаҳзаи вақти дигар анҷом ёфтааст.

#### ***Пайнавишт:***

1. *Аксютин, Е. Н. Единая система глагола и комплексный путь обучения.*-М.,1965.-258 с.
2. *Бархурдаров Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка.*-М., 1965.-296 с.
3. *Березин Н. Грамматика персидского языка.*-М., 1953.-492 с.
4. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.*-Душанбе, 1985.- 365 с.

5. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка.-М., 1981.-35с.
6. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II наири дуввум. Забонишиносӣ. –Душанбе: Адиб, 2005.-351с.
7. Ниёзмухаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе, 1982.-177 с.
8. Райхел Г.М Грамматика и история английского языка.-М., 1973.-258 с.
9. Розенфельд А. З. Глагол. Очерки по грамматике современного таджикского языка.- Сталинабад, 1954. Вып.3.-321с.
10. Рустамов Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАҲТ).-Душанбе, 1982.- 248 с.
11. Смирницкий А.И. Грамматика английского языка.-М., 2002.-256 с.
12. Сухарева О.А.Руководство для изучения таджикского языка.-Душанбе,1939.-198 с.
13. Штелиг Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в Языке. Учебное пособие.-М., 1996.-254 с.
14. Bryant M.A Functional English grammar. Boston D. C. Heath and Co., 1945 -326с.
15. Plyish B.A. The Structure of Modern English.-L., 1971. 245с.
16. Khaïmovich B.S. Rogovskaya B.I. A Course in English Grammar.-М.,1967.-30с.
17. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part II, Groningen. 384с.
18. Sweet H. A New English Grammar, Logical and Historical. Part I. Oxford. 1982. 321с.

#### **Рӯйхати адабиёти бадеӣ**

19. Айни С. Қуллӣт. Душанбе, 1964.-555с.
20. Икромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. Душанбе, 1989.-952с.
21. Ниёзӣ Ф. Вафо, ҷ 1. Душанбе, 1954.-320с.
22. Чалил Р. Шӯрӯб, китоби 2. Душанбе, 1967.-304с.
23. Abrahams P. The path of Thunder.-M. Higher school publishing house, 1971.-336с.
24. Stevenson R. L. Treasure Island. The 3 d edition. M. «Foreign Languages Publishing House".1963.-280с.
25. Voynich E.L. The Gadfly.-M. 1954. -352с.

#### **Reference Literature:**

1. Aksyutina E.N. The Unique Verb System and Complex Way of Tuition.-М., 1965. - 258pp.
2. Barkhurdarov L.S. Essays on the Morphology of Modern English,-М., 1965. - 296pp.
3. Berezin N. The Grammar of the Persian Language.-М., 1953. - 492pp
4. Modern Literary Tajik Language. - Dushanbe, 1985. - 365pp.
5. Ivanova I.P., Burlakova V.V., Pocheptsov G.G. The Theory of Modern English Grammar.-М., 1981. - 35pp.
6. Ma'sumi N. Selected Works. In two parts. Part II. Linguistics.-Dushanbe, "Man-of-Letters", 2005.-351pp.
7. Niyozmuhammedov B. Modern Tajik Literary. - Dushanbe, 1982. - 177pp.
8. Raykhel G.M. Grammar and History of the English Language.-М., 1973. - 258pp.
9. Rozenfeld A.Z. Verb. Essays on Modern Tajik Grammar. Part III. Dushanbe, 1954. - 321pp.
10. Rustamov Sh. Modern Tajik Literary Language.-Dushanbe, 1982. - 248pp.
11. Smirnitsky A.I. The Grammar of the English Language.-М., 2002. - 256pp.
12. Sukhareva O.A. Guidebook for Learning Tajik Language. Dushanbe, 1939.-198pp.
13. Shtelig D.A. Grammar and Semantics of the English Language. Factors of the Human in the Language. Scholarly manual. –М., 1996. - 254pp.
14. Bryant M.A Functional English Grammar. Boston D. C. Heath and Co., 1945. – 326 pp.

15. Ilyish B.A. *The Structure of Modern English*. - L., 1971. - 245pp.
16. Khaimovich B.S. Rogovskaya B.I. *A Course in English Grammar*. - M., 1967. - 30pp.
17. Poutsma H. *A Grammar of Late Modern English. Part II*, Groningen. - 384pp.
18. Sweet H. *A New English Grammar, Logical and Historical. Part I*. Oxford. 1982. - 321pp.

**Reference Fiction Literature:**

19. Ayni S. *Compositions*. Dushanbe, 1964.-555pp. (in Tajik)
20. Ikromi J. *Twelve Gates of Bukhara*. Dushanbe, 1969. - 952pp.
21. Niyozzi F. *Vafo, Part I*. Dushanbe, 1954.-320pp.
22. Jalil R. *Shurob. Part II*. Dushanbe 1967. - 304pp.
23. Abrahams P. *The Path of Thunder*-M. Higher school publishing house, 1971. - 336pp.
24. Stevenson R. L. *Treasure Island. The 3d edition*. M. «Foreign Languages Publishing House».1963. - 280pp.
25. Voynich E.L. *The Gadfly*.-M. 1954. - 352pp.